

Recension

Maria Hammarén: *Ledtråd i förvandling.*
Om att skapa en reflekterande praxis.
Stockholm: Dialoger, 1999, 198 s.

”Kan man bli erfaren lite snabbare?” Frågan, som är hämtad ur Maria Hammaréns avhandling *Ledtråd i förvandling*, rymmer ett visst mått av otålighet. I fokus står utvecklingen av nya lärovägar för den erfarenhetsgrundade kunskapen. Och här finns inga genvägar. Den metod för utveckling av en reflekterande yrkespraxis, som författaren prövar och utvecklar vid två högteknologiska företag, är en hård kamp som förs i språket mot mekaniserat lärande. Genom den ”insiktsskapande dialogen” visar hon hur en ny företagarkultur för lärande kan skapas. I arbetet hämtar hon främst sin inspiration från den sene Wittgenstein och den laborativa verksamhet som utvecklats inom ramen för Dialogseminariet, ett samarbete mellan KTH och Dramaten. Maria Hammarén disputerade i april 1999 inom avdelningen för Yrkeskunnande och teknologi vid KTH.

Avhandlingens övergripande syfte är att beskriva och utpröva en metod för erfarenhetsöverföring som särskilt fokuserar arbetet i språket. Metoden utvecklas inom ramen för det perspektiv på praktiskt kunskap och yrkeskunnande som vuxit fram inom forskningsområdet Yrkeskunnande och teknologi. Forskningsområdet uppstod när några forskare i mitten av 70-talet försökte förstå den begynnande datoriseringens konsekvenser för yrkeskunnandet. Forskarna kom i det sammanhanget att konfronteras med en rad kunskapsrelaterade problem som inte kunde tolkas inom ramen för vedertaget tänkande. För att nå fördjupad förståelse kring yrkeskunnandets epistemologi inleddes ett samarbete med Filosofisk Institut i Bergen. Med hjälp av den forskning som bedrivs där, med rötter i Wittgensteins sena filosofi och den tradition som vuxit fram ur bl a Stephen Toulmins och Thomas S Kuhns ifrågasättande av det positivistiska vetenskapsparadigmet, kunde ett nytt förhållningssätt till yrkeskunnande utvecklas (Toulmin 1961, Kuhn 1962). Forskningsområdet har allt sedan dess fokuserat konfrontationen mellan abstrakt/formaliserad kunskap och den praktiskt förvärvade erfarenheten.

Två fallstudier, som bedrivits i form av utvecklingsarbeten, vid de båda högteknologiska företagen Combitech Software och det norska oljebolaget Statoil, utgör grunden för Maria Hammaréns arbete. Även om det finns stora likheter mellan de båda fallstudierna skiljer de sig i väsentliga avseenden från varandra, vilket visar sig få avgörande konsekvenser för utfallet. Det finns inte utrymme att här närmare fördjupa denna skillnad. Kort kan sägas att medan Combitech Software ville utveckla sin yrkespraxis genom förstärkt kommunikation mellan konsulterna i företaget, antog Statoil ett mera individuellt perspektiv på erfarenhet och dess förändring, dvs företagsledningen var mera intresserad av att stärka den enskilde medarbetarens karriärprojekt än att utveckla verksamheten som helhet. Men i båda fallen handlar det om att skapa insikt om den praktiskt förvärvade kunskapens natur som den tar sig uttryck i yrkeskunnandet.

Det är inom ramen för den norske filosofen Kjell S Johannessens forskning om yrkeskunnande och den kunskapsteoretiska grund som han utvecklat utifrån Wittgensteins sena filosofi som Maria Hammarén utvecklar sin metod. Med referenser till främst Wittgenstein (1992) och Johannessen (1994, 1997) argumenterar Hammarén för att språk och språkanvändning inom praxis utgör grunden för yrkeskunnandets epistemologi. Det är inom ramen för en praxis som all begrepps bildning hos individen sker. Praxisbegreppet riktar uppmärksamheten mot att individens begreppsutveckling är beroende av kontexten, att vårt handlande är en del av begreppsutvecklingen samt att denna begreppsutveckling är intersubjektiv till sin karaktär. Mening skapas i handling genom språket. Hammarén skriver:

... i en praxis traderas denna mening i ett kommunikativt och socialt rum. Det betyder att mening inte kan utarbetas individuellt, det existerar inget privat regelföljande (s 33).

Den erfarenhetsgrundade kunskapen – förtrogenhetskunskapen – kan bara bildas genom direkt deltagande i praxis. Det är där som användningen av begreppen kan förmedlas genom exempel. Johannessens slutsats är att teoretiskt kunnande – påståendekunskap – är oanvändbar utan ett fundament av den förtrogenhetskunskap som förvärvats i praxis. Kärnan i yrkeskunnandet formulerar Johannessen i termer av omdöme. Omdömet i yrkeskunnandet visar sig i förmågan att ”samspela med verklighetens mångfald och kontinuerliga förändring” (s 35). Även om Johannessen intresserat sig för yrkeskunnandets villkor har han inte, enligt Maria Hammarén, anvisat någon väg för den som vill utveckla yrkeskunnandet på en arbetsplats. Det är här som Hammaréns arbete kommer in som ett led i en forskningstradition som fokuserar

relationen mellan den formella och den kontextuellt bundna kunskapen. När författaren placerar in sitt avhandlingsarbete inom denna tradition väljer hon tyvärr att begränsa sig till den filosofiska skolan i Bergen. Hon relaterar över huvud taget inte sitt arbete till kunskapsteoretiker som Michael Polany, Donald Schön eller till det tänkande kring yrkeskunnande som de senare åren utvecklats på den nationella arenan av Bertil Rolf. Som pedagog saknar jag dessutom referenser till undervisningsfilosofer med relevans för arbetet, som exempelvis George Herbert Mead, John Dewey och Lev Vygotsky vilka samtliga lyfter fram just intersubjektivitetens betydelse för lärande.

I fallstudierna utgår Maria Hammarén från att

... erfarenhetsöverföring inte kan lösas med hjälp av en kalkylerande rationalitet i form av formaliserade utvecklingsprocesser, "best practice"-dokument eller informationsteknologiska verktyg. Det är i språkliga spel mellan människor, i djup situationell inblandning med varandra, som den avgörande kunskapen arbetas upp (s 15).

De civilingenjörer som Hammarén möter i sina fallstudier, och vars främsta arbetsuppgift handlar om avancerade systemutvecklingsprocesser, är samtliga skolade i en tradition där kunskap är universell, dvs oberoende av situation och användning. Men att stärka kommunikationen och förståelsen av yrkeskunnande i ett företag är något annat än ingenjörskonst. Det handlar om att utveckla en ny yrkespraxis som i djupet förändrar en etablerad syn på kunskap. I det praktiska genomförandet tar Hammarén hjälp av de "indirekta vägar" att närma sig fältet yrkeskunnande som Bo Göranson visar på i sin avhandling *Det praktiska intellektet* (1990), och som varit vägledande för dialogseminariets arbete. Dessa vägar går via idéhistoria, språkfilosofi, exempel samt via reflektion över litterära texter. Vid ett tiotal seminarier som sträcker sig över ca 2 år möter de båda projektledarna Maria Hammarén och Bo Göranson gruppen vid Combitech Software (fallstudien på Statoil avbryts redan efter 7 månader). Till varje tillfälle har gruppen förberett sig genom eget läsande och skrivande. Det egna skrivandet som grund för reflektion är en av metodens grundidéer. Inledningsvis kom skrivandet att oroa ledningen för de båda företagen. Eget skrivande ansågs som en för krävande process för redan ansträngda konsulter. Men det var just avsaknanden av skrivande på Statoil som gjorde att förändringsprocessen uteblev och projektet lades ned.

Utifrån noggrant förda protokoll, som är sammanfattade i ett appendix till avhandlingen, kan man följa de nio deltagarnas intensiva kollektiva reflektion över filosofiska och skönlitterära texter, valda exempel från verksamheten samt egenhändigt skrivna texter. I dialogen som uppstår vid seminariet ger projektledarna sedan nya impulser i form av analogier, metaforer och nya texter. I det sammanhanget är Bo Göranzons stora kunnande troligtvis avgörande för projektets utveckling. Det är inte utan att man frågar sig om metoden står och faller med hans förmåga att upprätthålla den insiktsskapande dialogen.

Under utvecklingsarbetets gång uppstår förmågan att se samband och ett gemensamt yrkesspråk tar så småningom form. Författaren beskriver samspelet i gruppen med hjälp av en analogi till musiken:

Rytm och tempoväxling, tema och variationer, frekvens – eller i italienska musiktermer: *allegretto*, *allegro*, *da capo*, *da capo*, *al dente*, *ritardando*, *da capo al fine*. /.../ Begreppsbildningsprocessen är en dialog mellan flera självständiga stämmor. Också vilan – tystnaden – bidrar till att skapa temat (s 152-153).

En av deltagarna uttrycker processen med följande metafor:

Bilden av system och hur den byggs upp och uppfattas skulle kunna liknas vid trådar i en väv, det vi söker är det som ligger mellan trådarna och skärningspunkterna, det som gör att mönstret framträder och kan uppfattas av betraktaren. Alla förmår inte skapa mönstret och alla förmår inte heller att se det (s 186).

Misslyckandet vid Statoil blir det jämförelseobjekt som gör att man får en fördjupad insikt i metodens kvaliteter. För läsaren fungerar det negativa exemplet från Statoil som ”enzym i reflektionsprocessen”. Eller med Montaignes ord:

Min fasa för grymhet driver mig mycket längre i mildhet än vad något mönsterexempel i mildhet skulle kunna locka mig till. En god ryttare förbättrar inte min hållning i sadeln lika effektivt som en advokat eller en venetianare till häst, och ett dåligt sätt att tala förbättrar mitt eget mycket bättre än ett gott (s 27).

Avslutningsvis formuleras metodens essens. Enligt Hammarén kan de ”icke eliminerbara faktorerna” för erfarenhetsöverföring formuleras i tre punkter:

- (i) att arbetet är kollektivt och pågår över tid, (ii) att förståelse arbetas upp genom bearbetning av kunskapens grundläggande indirekta uttryck samt att (iii) detta sker i friktion med teorier, främmande synsätt eller främmande förbindelser (s 193-194).

Det är synnerligen inspirerande att följa Maria Hammaréns gestaltning av arbetet med personalgruppen. Till synes obesvärat rör hon sig mellan å ena sidan deltagarnas reflektioner och å andra sidan texter av Diderot, Montaigne, Wittgenstein, Shakespeare, Toulmin, von Wright etc. Det empiriska materialet, som redovisas utförligt i ett appendix, diskuteras dock i begränsad omfattning i avhandlingen. Här finns ytterligare kunskap att hämta som är väl värd att bearbeta vidare.

Maria Hammaréns avhandling är rik på insikter med högsta relevans för lärares yrkeskunnande och därmed lärarutbildningen. Reflektion är förvisso inget nytt begrepp inom didaktiken men det har främst kommit att framstå som ett ”individuellt projekt”, dvs att läraren *i* undervisningssituationen tänker över sitt handlande (reflektion-i-handling), eller vid dagens slut (reflektion-över-handling) tänker över vad som hänt och vad som kan vara lämpligt att förbättra (Schön, 1983). Hammaréns forskning visar att utveckling av yrkeskunnande förutsätter intersubjektivitet, och att reflektionens energi utgörs av intersubjektiviteten. Den visar dessutom att den kollektiva reflektionen begränsas av den kunskapssyn som vi skolats in i, dvs vårt seende är beroende av vår begreppsliga verklighet. Därför behövs det ”friktion” i den kollektiva reflektionsprocessen, i form av exempel och litterära texter av skilda slag, för att utveckla det som i skolans kontext skulle kunna benämnas *didaktiskt omdöme*. Att förändra en yrkespraxis handlar ytterst om att göra ”uppror” mot vaneseendet och att bryta ned språkliga klichéer.

Lena Fritzén

Referenser

- Göranzon, Bo (1990): *Det praktiska intellektet*. Stockholm: Carlsson.
- Johannessen, Kjell S (1994): Wittgensteins senfilosofi. En skisse av noen hovedtrekk. Bergen: *Filosofisk institutts stensilserie* nr 42, Universitetet i Bergen.
- Johannessen, Kjell S (1997): Begrepsdannelsens uhåndgriplige mangfold. Noen pragmatisk-konstitutive betraktninger omkring begrepets natur og mulige strategier for dannelse av nye begreper. Bergen: *Filosofisk institutts skriftserie*, Universitetet i Bergen.
- Kuhn, Thomas S (1962): *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Montaigne, Michel (1993 i översättning av Jan Stolpe): *Montaignes essäer, Bok 3*. Stockholm: Atlantis.
- Schön, Donald (1983): *The Reflective Practitioner. How Professionals Think in Action*. New York: Basic Books.
- Toulmin, Stephen (1961): *Foresight and Understanding. An Inquiry into the Aims of Science*. London: Hutchinson of London.